

Фунікова О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ ОСОБИСТОСТІ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПОКАЗАНЬ

Анотація. Стаття присвячена проблемі психічних особливостей процесу формування показань, зокрема деяким аспектам сприйняття, мислення та відтворення отриманої інформації.

Ключові слова: показання, формування показань, психологія формування показань.

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 95 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом, щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, які мають значення для цього кримінального провадження. Особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування показань за своєю психологічною сутністю є складною системою когнітивних, регулятивних і комунікативних психічних процесів, основаних на індивідуальних властивостях особистості. Когнітивні процеси відповідають за загальне пізнання та орієнтацію в зовнішньому середовищі, регулятивні процеси керують діяльністю й поведінкою особи, а комунікативні, відповідно, забезпечують ефективність процесу взаємодії.

Когнітивні психічні процеси особистості спрямовані на отримання, перероблення та збереження інформації. Їх умовно можна поділити на такі групи: сенсорно-перцептивні (сприйняття, ґрунтоване на відчуттях); мнемічні – процеси первинного перероблення інформації (запам'ятовування, зумовлене увагою, свідомістю й попереднім досвідом); інтелектуальні – процеси вторинного перероблення інформації (відтворення, зумовлене мисленням, уявою та мовленням).

Щодо розуміння процесів отримання інформації існують різні підходи, але основним убачається зазначити таке. Ґрунґментальне значення для розуміння процесів відчуття й сприйняття має асиметрія будови органів чуття. Так, Б.Ґ. Ананьєв, досліджуючи відчуття на підставі загальної теорії відображення, визначив поняття функціональної асиметрії мозку, яка формується на основі асиметрії структурної [1, с. 54]. Установлено, що саме активність тієї або іншої півкулі головного мозку зумовлені відмінності в психіці особи та її здібностях. Індивідуальність особистості багато в чому визначається специфікою взаємодії окремих півкул мозку. Уперше ці відносини були експериментально вивчені в 60-х рр. XX ст. професором психології Каліфорнійського технологічного інституту Роджером Сперрі (у 1981 р за дослідження в цій галузі йому була присуджена Нобелівська премія). Виявилось також, що у правшів діяльність лівої півкулі відповідає не тільки за усну, а й за писемну мову, здатність до рахування, вербальну пам'ять, логічне мислення. Права ж півкуля володіє музичним слухом, сприймає просторові відносини, деталізує форми і структури незмірно краще за ліву, ідентифікує ціле за частинами. Саме

спеціалізація півкул і дає людині змогу розглядати світ із двох різних точок зору, пізнавати його об'єкти, користуючись не тільки словесно-ґраматичною логікою, а й інтуїцією з її просторово-подібним підходом до явищ і моментальним охопленням цілого.

У літературі досліджувалась проблема структури отримання інформації. Так, Л.Д. Столяренко виокремлює такі етапи: П – ОЧ – НІ – ҐМ – ОВ – ЦС – (ЕП) – УП – (Р) – ОС – УВ. Подразник (слуховий, зоровий) (П) впливає на органи чуття (ОЧ), у результаті чого виникають нервові імпульси (НІ), які по нервових провідних шляхах надходять у головний мозок (ҐМ), де інформація обробляється, формуються окремі відчуття (ОВ), складається цілісний образ сприйняття (ЦС) предмета, який зіставляється з еталонами пам'яті (ЕП), унаслідок чого відбувається упізнання предмета (УП), а потім при уявному зіставленні поточної інформації й колишнього досвіду за допомогою розумової діяльності (Р) відбувається осмислення (ОС), розуміння інформації. Увага (УВ) повинна бути спрямована на приймання та розуміння інформації [5, с. 136].

Із теоретичних положень А.Н. Леонтьєва, А.В. Запорожця, Л.А. Венґера, В.П. Зінченко, Ю.Б. Ґіппенрейтера впливає, що розвиток сприйняття детермінується завданнями, що виникають перед людиною в її життєдіяльності. Для досліджень у загальній психології характерний підхід до сприйняття як діяльності, що включає в себе основну специфіку людської психіки – активність і упередженість.

За допомогою відчуття й сприйняття відбувається формування образів конкретних предметів, мислення ж дає змогу, з одного боку, пізнати такі властивості предметів і явищ, які не доступні безпосередньому сприйняттю, з іншого – установити подібності й відмінності предметів і явищ, зв'язки між ними. Отже, мислення являє собою узагальнене відображення дійсності. Виходячи за межі чуттєвого пізнання, мислення є вищою формою відображення дійсності. Мислення охоплює різні процеси: аналіз і синтез (хоча ці розумові процеси притаманні всім і більшість людей умовно можна зарахувати до аналітико-синтетичного типу, деякі все ж таки виявляють схильність до крайніх варіантів дроблення або, навпаки, поєднання; таку індивідуальну особливість необхідно враховувати під час спілкування та формулюванні запитань), узагальнення, порівняння, абстрагування тощо.

Необхідність довольної регуляції власної поведінки зумовлена соціальним буттям особистості. Як елемент суспільних відносини особа повинна регулювати свою поведінку, інакше життя в суспільстві буде неможливим. Рівень розвитку саморегуляції визначається суспільно організованим способом життя індивіда [3, с. 186]. Так, будь-які розлади у сфері когнітивних процесів особистості неодмінно виявляються в регулятивних процесах і, відповідно, у комунікативних. Б.В. Зейґарник визначила основні види розладу мисленнєвих психічних процесів:

1. Порушення операціональної сторони мислення:
 - зниження рівня узагальнення;
 - спотворення рівню узагальнення.

2. Порушення особистісного та мотиваційного компонентів мислення:

- різноплановість мислення;
- резонерство.

3. Порушення динаміки розумової діяльності:

- лабільність мислення або «стрибковість ідей»;
- інертність мислення або «в'язкість» мислення;
- непослідовність суджень;
- чуйність.

4. Порушення регуляції розумової діяльності:

- порушення критичності мислення;
- порушення регулювальної функції мислення;
- розірваність мислення [2, с. 65–70].

Поряд зі сприйняттям і мисленням важливу роль у діяльності людини відіграє уява. У процесі відображення навколишнього світу людина водночас зі сприйняттям того, що діє безпосередньо на цей момент, створює нові образи. Важливим із цього приводу вбачається й той факт, що особа може подумки уявити собі те, чого в минулому не сприймала або не вчиняла, у неї можуть виникати образи предметів і явищ, із якими вона взагалі раніше не зустрічалася. Будучи якнайтісніше пов'язаною з мисленням, уява характеризується більшою, ніж під час мислення, невизначеністю проблемної ситуації. Фізіологічну основу уяви становить утворення нових поєднань із тих тимчасових зв'язків, які вже сформувалися в минулому досвіді. При цьому проста актуалізація вже наявних тимчасових зв'язків ще не зумовлює створення нового. Створення нового зумовлює таке поєднання, яке утворюється із тимчасових зв'язків, що раніше не вступали в поєднання один із одним. При цьому всі наочні образи неодмінно пов'язані з мовленням. Як правило, саме мова слугує джерелом формування образів уяви, засобом їх утримання, фіксації та зміни [4, с. 367].

К.Д. Ушинський розглядав уяву як нову комбінацію колишніх вражень і минулого досвіду, уважаючи її продуктом впливу на мозок людини матеріального світу. Формування уяви – це процес, у ході якого відбувається рекомбінація, реконструкція колишніх сприйнять у новій їх комбінації [6, с. 328].

Комунікативна функція психіки отримує на рівні свідомості свій найбільш повний розвиток. Більше того, свідомість без цієї функції взагалі не могла б існувати як ідеальна форма відображення буття. Саме ідеальне відображення створює можливість якісно своєрідних форм людського спілкування, і разом із тим у процесі спілкування розвивається найбільш ідеальне відображення [3, с. 186].

Засобами комунікативного процесу є різноманітні знакові системи: насамперед мова, пара- та екстралінгвістична системи знаків (інтонація, темп мови тощо), оптико-кінетична система знаків (рухи, міміка, пантоміміка), система організації простору й часу комунікаційного процесу (проксеміка), система візуального спілкування тощо. До окремої групи можна зарахувати так звану речово-знакову комунікацію (тобто речі матеріального походження, які можуть використовуватися як самостійні знаки кодування певної інформації).

Належність сприйняття інформації зумовлена кількістю каналів, за якими ця інформація сприймається. Установлено, що ступінь впливу інформації суттєво збільшується, якщо її отримувач користується не одним, а кількома органами чуття. Завдяки переробленню та декодуванню отриманої інформації видозмінюється процес спілкування, можливості взаємопорозуміння осіб, тобто створюються відповідні умови для подальшого розвитку процесу спілкування або його припинення.

Ефективність комунікативної взаємодії учасників процесу розслідування зумовлена багатьма чинниками, деякі з яких видаються найбільш суттєвими, а саме:

1) ступінь усвідомлення мети комунікативної взаємодії, оскільки чим більш усвідомленою є мета спілкування, тим більш повним і ефективним є комунікативний зв'язок; чітке усвідомлення мети спілкування збільшує канали передавання та отримання інформації, підвищує інтенсивність процесу її належного перероблення. Таке усвідомлення може бути як одно-, так і двобічним;

2) комунікативні здібності особи, які умовно можна поділити на зовнішні та внутрішні: до зовнішніх належать фізичні дані особи, поведінка, зовнішній вид – саме те, що збуджує цікавість і полегшує початковий етап спілкування; до внутрішніх комунікативних здібностей особи потрібно зарахувати світогляд особи, ставлення до обраної професії, що виявляється в доброзичливості, бажанні допомогти співрозмовнику, у встановленні та підтриманні відповідного зв'язку;

3) якість інформації, що передається, тобто можливість сприйняття інформації залежить від особливостей її передавання (швидкість, об'єм в одиницю часу); значне збільшення швидкості передавання інформації зменшує процес сприйняття її якісних особливостей;

4) наявність або відсутність перешкод у процесі передавання й отримування інформації, тобто зовнішні умови спілкування, психічний стан особи-отримувача інформації;

5) ступінь психічної готовності до майбутнього комунікативного спілкування (з урахуванням статі, віку, професійних навичок особи тощо);

6) спільні системи кодування та декодування інформації.

Значну увагу проблемі психологічних аспектів формування показань приділено в дослідженнях американського психолога Елізабет Лофтус, яка провела серію експериментів, у результаті яких удалося встановити таке:

1) навідні запитання можуть спотворити або трансформувати пам'ять свідка;

2) пам'ять можна «підправити» за допомогою різноманітних установок, що використовують передавання неправдивої інформації суб'єкту;

3) спотворення інформації можливе у процесі спілкування з іншими особами, котрі викладають власну версію подій;

4) дезінформація може збити людей з пантелику, коли вони читають упереджені публікації в засобах масової інформації, що стосуються подій, у яких вони брали участь самі; цей феномен був названий ефектом дезінформації [7, с. 864–873].

Висновки. Деякі визначені аспекти процесу формування показань дають змогу дійти висновку щодо особливої складності предмета такого дослідження – психіки особи. У контексті досліджень криміналістичної тактики важливість зазначених факторів зумовлена особливою складністю проведення процесуальних дій, пов'язаних із отриманням вербальної інформації від учасників. Отже, динамічність і складність протікання психічних процесів вимагає особливої уваги й ретельного аналізу індивідуальних особливостей особи, котра надає показання за фактами, що мають значення для розслідування конкретного кримінального провадження.

Література:

1. Ананьев Б.Г. Теория ощущений / Б.Г. Ананьев. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1961. – 456 с.
2. Зейгарник Б.В. Патопсихология / Б.В. Зейгарник. – М. : Изд-во Московского университета, 1986. – 287 с.
3. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.

4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.
5. Столяренко Л.Д. Основы психологии / Л.Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 672 с.
6. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения : в 6 т. / К.Д. Ушинский ; сост. С.Ф. Егоров. – М. : Педагогика, 1990. – Т. 5. – 1990. – 528 с.
7. Loftus E.F. Make-Believe Memories / E.F. Loftus / сокр. пер. Я. Варваричевой // American Psychologist, 587. – 2003. – P. 864–873.

Фуникова Е. В. Психические процессы личности как основа формирования показаний

Аннотация. Статья посвящена проблеме психических особенностей процесса формирования показаний, в част-

ности некоторым аспектам восприятия, мышления и воспроизведения полученной информации.

Ключевые слова: показания, формирование показаний, психология формирования показаний.

Funikova O. Mental processes of the individual as a basis for the formation of indications

Summary. The article deals with the mental characteristics of the development of the evidence, namely, certain aspects of perception, thinking and reproduction of the received information.

Key words: indication, formation readings, formation of the psychology of testimony.